

ЗАПРОШУЄМО ДО ДИСКУСІЇ

УДК 911.3:631.4"20"

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2019.02.057>**С.П. Позняк¹, Н.С. Гаєриш²**¹Львівський національний університет імені Івана Франка²Національний університет «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ҐРУНТІВ У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття висвітлює виняткову важливість ґрунтів у сучасному світі та значущість наукових досліджень з ґрунтознавства, які можуть стати важливим засобом розв'язання соціальних проблем. Показано, що ґрунтові ресурси, як основа сільськогосподарського розвитку, є тим «довготерміновим» капіталом, за допомогою якого існують і розвиваються різні нації. Для підтримання колективного благополуччя людей потрібна переорієнтація на довготермінову зацікавленість суспільства в охороні ґрунтів. Сучасний стан ґрунтів може слугувати не лише характеристикою розвинутої суспільства, а й критерієм оцінювання діяльності влади та соціальної стабільності країни. Для того, щоб ґрунт виконував соціальну функцію, необхідно впроваджувати ґрунтозберезувальні інноваційні технології, ощадливі знаряддя, проводити активну земельно-правову політику держави, організаційні, освітянські, естетичні та виховні заходи.

Ключові слова: ґрунт; ґрунтові ресурси; ґрунтозберезувальні технології; ґрунтознавство.

S.P. Pozniak¹, N. S. Havrysh²¹Ivan Franko National University of Lviv²National University "Odessa Law Academy"

THE ROLE OF SOILS IN SOCIAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

The article contains the author's reflections on the formation and substantiation of many aspects in soil concerning its connections with social sciences. Arguments about the exceptional importance of soil resources modern world and the importance of scientific research in soil science, which can become an important instrument solving social problems, are found. It is shown that soil resources, being the basis of agricultural development, 'long-term' capital through which different nations exist and develop, in order to maintain the population normal conditions and to its improving, it is important to use this global resource wisely. The attitude of people to the recognized as fundamental for nations sustainable development and, moreover, the life expectancy of a civilization depend on the people attitude to soils. In order to maintain collective well-being of people, a long-term interest society in soil protection needs to be reoriented – this should become a priority task for our civilization. The current state of soils can serve not only as a characteristic of the development of society, but also a criterion for assessing the activity of power and social stability of the country. Taking into account the predominantly unique composition of the soil covers of the country in the productive and ecological aspects, the purpose of the land reform was to become a full-fledged landowner, who would not only receive high yields, but also take care of the soil fertility. In order the soil perform a social function, it is necessary to develop organizational, technological, technical, educational, aesthetic and educational measures, soil-saving innovative technologies, conservation tools, obligatory observance of technologies, training of qualified specialists in soil science, active land and legal policy of the state.

Keywords: soil; soil resources; soil conservation technologies; pedology.

Актуальність теми дослідження

У суспільстві час від часу виникає необхідність визначити місце, яке та чи інша наука посідає в системі знань, уточнити роль, яку вона відіграє в науковому, культурному, виробничому, а загалом – і в соціальному житті людей. Така необхідність

не раз виникала в історії ґрунтознавчої науки, вона є актуальною і на сучасному етапі розвитку суспільства.

Згідно із загальним визначенням, ґрунтознавство – це наука про ґрунти, їхнє походження, розвиток, склад, будову, фізико-хімічні властивості, закономірності географічного поширення, раціональне їх використання. Основною властивістю

© С.П. Позняк, Н.С. Гаєриш, 2019

грунтів є їх родючість, а серед функцій нині особливого значення набуває екологічна. Оцінюючи шлях, пройдений наукою про ґрунти, у найзагальнішому вигляді можна констатувати, що ґрунтознавство – це сформована природничо-історична наука, одна із фундаментальних дисциплін сучасного природознавства [1, с. 7].

Нові, складніші та різноманітніші запити суспільства до ґрунтознавства наголошують на винятковій властивості ґрунтових ресурсів у сучасному світі. Ґрунтові ресурси, як основа сільськогосподарського розвитку, є тим «довготривалим» капіталом, за допомогою якого існують і розвиваються різні нації. Надзвичайно важливим і актуальним є розуміння того, наскільки розумно необхідно користуватися цим глобальним ресурсом з метою підтримання нормальних умов життя населення. Зберегти основу благополуччя майбутніх поколінь можна лише за умови раціонального користування ґрунтовими ресурсами, які передаються від покоління до покоління. Нерідко соціальні та політичні конфлікти розхитували ту соціальну систему, за якої необхідно було нагодувати більшу кількість людей, ніж могли забезпечити ґрунти. Історія свідчить, що термін життя цивілізацій може бути визначений тим, як люди ставляться до своїх ґрунтів.

На ставлення членів суспільства до ґрунтів впливають різноманітні соціальні, культурні й екологічні чинники. І в цьому контексті актуальним є спроможність ґрунту забезпечувати життя людей, що в свою чергу впливає на рівень розвитку суспільства.

Стан вивчення питання, основні праці

Ґрунт для кожної країни, незалежно від тимчасової кон'юнктури, був, є і буде одним із найважливіших економічних, екологічних і соціальних ресурсів [2, с. 8]. Тому раціональне використання ґрунтових ресурсів є одним із головних складників стабільного, високоефективного й конкурентоспроможного аграрного виробництва. Ґрунтовий покрив з високим потенціалом родючості – це базис цивілізованого та якісного життя суспільства й здоров'я людей.

Ґрунтовий покрив – це незамінний, важко відновлюваний компонент природного середовища, тому проблему охорони ґрунтів і раціонального використання ґрунтових ресурсів, боротьби з їх деградацією віднесено до глобальних, оскільки їхня деградація відбувається в усьому світі.

У правовому полі положення стосовно ґрун-

тів викладаються у контексті земельного права, в основу якого в нашій країні покладено принципи Земельного кодексу України, прийнятого в 2001 р.

Останніми роками прийнято низку міжнародних документів стосовно охорони земель – рішення Всесвітньої конференції з охорони навколишнього середовища (1992, Ріо-де-Жанейро), різні конвенції, директиви, Стратегія охорони ґрунтів, ухвалена в ЄС, ґрунтові хартії тощо. Основна ідея стратегії охорони ґрунтів – запобігання виникнення проблем і запровадження профілактичного принципу, адже ґрунт – обмежений ресурс. У рішеннях всесвітніх конференцій відзначається, що охорона й раціональне використання ґрунтів мають бути центральною ланкою державної політики, тому що ґрунт має здатність виконувати продуктивні та екологічні функції, впливає на характер життєдіяльності людства й навколишнє середовище. Саме тому було засновано «Всесвітній день ґрунтів» (5 грудня, починаючи з 2006 року), а також поштовий знак SOS to SOS – Save our Soil to Sustain Our Society – «Збережемо наші ґрунти в ім'я сталості нашого суспільства». Генеральна Асамблея ООН оголосила 2015 р. міжнародним роком ґрунтів, виступаючи за стале управління цим важливим ресурсом.

Як відомо, Україна володіє значним ґрунтово-земельним ресурсним потенціалом. Ґрунтові ресурси – це стратегічний ресурс, запорука безпеки країни. Відповідно до Конституції України (стаття 14), «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави». Ґрунти – це важливий чинник не тільки продовольчої, а й екологічної безпеки держави. Вони мають неocenенне значення в усіх сферах суспільного життя людини та функціонування біосфери. Важлива соціоекологічна роль ґрунтових ресурсів України потребує, щоб ґрунти та їхня родючість, як важливі об'єкти правових відносин на ринку земель і земельного обігу, були захищені законом, тому актуальним є питання про ухвалення Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості», який мав би суспільну значущість і гарантував продовольчу, екологічну, енергетичну та соціальну безпеку нашої держави [3, с. 339].

Аналізуючи вплив трансформаційних процесів у аграрній сфері економіки і землегосподаруванні України на стан сільської місцевості і життєдіяльності населення, В. П. Нагірна і Л. Г. Ру-

денко констатують, що незважаючи на потужний природноресурсний потенціал, особливо великі масиви родючих чорноземів, зростаючий попит на продовольчу продукцію в Україні та світі, багатовікові землеробські традиції, сільське господарство має низьку конкурентоспроможність, є сировинним придатком інших країн, а сільська місцевість тривалий час є депресивною [4, с. 39].

Питання біосферної ролі ґрунтів розглянуто у працях Г.В.Добровольського, Л.О.Карпачевського, Д.П.Нікітіна, М.А.Голубця, В.В.Медведева, Ю.М.Дмитрука, С.П.Позняка, І.П.Ковальчука, Є.Н.Красехи, О.О.Світличного, М.Д.Гродзинського, С.А.Лісовського, Г.І.Денисика та інших. Соціальні питання ролі ґрунтів у розвитку суспільства висвітлені у працях К.М.Ситника, В.В.Медведева, С.А.Балука, А.В.Кучера, Ю.М.Дмитрука, С.П.Позняка, В.М.Багнока, Д.Р.Монтгомері, Н.Борлоуга та інших.

Загострення соціальних питань, безробіття на-самперед у сільській місцевості, як констатує В.В.Медведєв, пов'язані з діяльністю агрохолдингів, які вирощують переважно кукурудзу, соняшник і озиму пшеницю і тим самим порушують систему сівозмін, що веде до погіршення властивостей ґрунтів, а автоматизація технологічних операцій від сівби до збирання врожаю зумовлює значно менше використання робочої сили сільських мешканців, що підсилює їх міграцію у міста і за кордон [5, с. 23-24].

Разом з тим слід зазначити, як наголошує Ю.М.Дмитрук, що суспільство практично мало інформоване про реальний стан, можливості та проблеми ґрунтового покриву в сучасних умовах [6, с. 47], а в [1, с. 21] акцентовано увагу на тому, що варто виділити **соціальне ґрунтознавство**, адже виживання суспільства значною мірою зумовлюється ставленням до ґрунту як до капіталовкладення і як до культурної спадщини, а не як до товару.

Виклад основного матеріалу

Нині у багатьох країнах світу розвиток ґрунтознавчої науки набуває рис соціального спрямування [7, с. 17]. За визначенням М. А. Голубця, соціосфера – це складна глобальна надсистема, організована розумовою та виробничою діяльністю людства; включає соціальні, економічні, екологічні, демографічні, технологічні, політичні та інші процеси. Формування соціосфери розпочалося в межах біосфери і супроводжується

соціальним освоєнням її простору, олюдненням, використанням природних ресурсів [8]. Водночас дедалі посилюється вплив суспільства на природу, окремі її компоненти, зокрема і такий важливий як ґрунт.

До соціального, зазвичай, відносять все, що пов'язане з трудовими питаннями і допомогою незахищеним верствам населення. Однак соціальне охоплює й систему стосунків громадян, зв'язків людей і державних інституцій, стратегічного розвитку суспільства, виховання та інші явища і процеси, що складають громадське життя людини.

Важливим завданням кожної держави, у т.ч. й України, є вироблення власних критеріїв оцінювання діяльності органів влади та соціальної стабільності, розвиненості членів суспільства, удосконалення формування соціального простору відповідно до реальних умов.

Головною цінністю для суспільства є людина, а ґрунт – це основа нашого існування, нашого буття, і це слід усвідомлювати.

Історія життя нерозривно пов'язана з історією ґрунту. Ґрунт є своєрідним інтерфейсом між корінними породами, з яких складається наша планета, і живою природою, тобто рослинами і тваринами, які існують за рахунок сонячного світла і елементів живлення, що вивітрюються з корінних порід. В. І. Вернадський відніс ґрунт до особливої категорії природних тіл – біокосних. Саме біокосна природа і висока енергетична активність її забезпечують родючість ґрунту – здатність забезпечувати елементами живлення, вологою, повітрям і теплом рослини як природного походження, так і культурні, виведені людиною. Ґрунт – гостинний дім як для рослин, так і для людини [9].

Соціальна функція ґрунту – це його здатність створювати комфортні умови для життєдіяльності суспільства, тобто забезпечувати можливості для виробництва достатньої кількості якісного продовольства та сировини для промисловості, створювати сприятливі життєві умови для людства, зокрема екологічні.

Світовий досвід використання ґрунтів свідчить, що цивілізація продовжує існувати доти, доки в неї вистачає продуктивного ґрунту для забезпечення населення продовольством. Хаотичне, незбалансоване, хижацьке використання ґрунтів не дає змоги реалізувати їхній потенціал. Як зазначив фундатор «зеленої революції», Нобелівський лауреат Н. Борлоуг, наша планета Зем-

ля здатна забезпечити продовольством 10 млрд своїх жителів, хоча і визнав, що це неможливо без вагомих досягнень у розвитку агротехніки [10, с. 8].

У сучасному суспільстві твердо вкоренилася думка, що технології здатні вирішувати практично будь-які проблеми. Однак, якою б сильною не була віра в можливість технологій поліпшити наше життя, вони просто неспроможні вирішити проблему переважання темпів споживання ресурсу над швидкістю його створення. В якийсь момент запас цього ресурсу просто вичерпається.

Кількість ґрунту, необхідного для життєзабезпечення суспільства, залежить від чисельності населення, природної родючості ґрунтів, а також методів і технологій, які використовують для вирощування сільськогосподарських культур. Кожній людині для харчування необхідний певний об'єм родючого ґрунту. Цей неодмінний факт означає, що збереження ґрунтів і є тим самим чинником, що визначає термін життя будь-якої цивілізації. Важливо знати, скільки потрібно ґрунту для підтримання життєдіяльності однієї людини і наскільки ми можемо зменшити цю кількість. Якщо населення планети донедавна становило приблизно 6 млрд осіб в розрахунку на 1,5 млрд га орних земель, то для життєзабезпечення кожного необхідно приблизно 0,25 га [9, с. 362].

Методи, які використовують нині для підвищення родючості й продуктивності ґрунтів, не достатньо успішні. Необхідна нова модель землеробства. Сільське господарство за історичний період пережило декілька революцій. Дедалі активніше впроваджуються безорні й органічні методи, спрямовані на збереження ґрунтів. Якщо минулі аграрні революції ставили за мету підвищити врожай сільськогосподарських культур, то нинішня – зробити ґрунти екологічно стійкими, гарантуючи тим самим подальше існування сучасної цивілізації [2, с. 165].

У сучасних умовах фермери, які зайняті в звичайному промисловому агровиробництві, похижацьки експлуатують ґрунт заради максимального збільшення короткострокового прибутку, зокрема і для виплати орендної плати, погашення боргів із позик за техніку, закупівлю добрив і пестицидів. Фермерські господарства мають залишатися власністю тих, хто там працює – людей, які знають свій ґрунт і отримують вигоду від його поліпшення. Орендне землеробство – не в інтересах суспільства. Слід субсидіювати невеликі

натуральні господарства в країнах, що розвиваються, навчати фермерів продуктивніших способів використання ґрунтів, що стане запорукою добробуту людства.

У світі є три регіони, де можливе стійке інтенсивне висококомеханізоване сільське господарство – обширні простори світових лесових зон на американських рівнинах, в Європі та північному Китаї. Для більшості інших регіонів основна проблема полягає в тому, що лише декілька регіонів найкраще підходять для інтенсивного сільського господарства.

У глобальному масштабі найпривабливішими для землеробства є чорноземи і лучні ґрунти помірного поясу, оскільки їхня природна родючість є високою внаслідок потужного гумусового горизонту. Україна входить до четвірки країн, які володіють найбільшими площами поширення чорноземів, що становлять 65 % від загальної площі і характеризуються високим рівнем природної родючості. Це своєрідний український бренд та символ країни [11, с. 19].

Для підтримання колективного благополуччя людей потрібна переорієнтація на довготермінову зацікавленість суспільства в охороні ґрунтів – це має стати пріоритетним завданням для нашої цивілізації. Незважаючи на суттєвий прогрес у справі збереження ґрунтів, щорічні втрати ґрунту загалом у світі оцінюють в 24 млрд т [7, с. 358].

Важливим у справі збереження ґрунтів є зміна ставлення людей до ґрунту, щоб він перестав бути просто однією зі складових виробничого процесу, а перетворився на живий фундамент матеріального і духовного благополуччя [7, с. 358].

Для того, щоб ґрунт якнайкраще виконував соціальну функцію, необхідно розвивати організаційні, технологічні, освітні, естетичні й виховні заходи, ґрунтозберезувальні інноваційні технології, ощадливі знаряддя, обов'язкове дотримання технологій, підготовку кваліфікованих фахівців з ґрунтознавства, активну земельно-правову політику [2, с. 177].

Важливе значення має загальна Стратегія збалансованого використання, відтворення й управління ґрунтовими ресурсами [12].

Україна має всі можливості бути зразком ставлення до ґрунту і загалом довкілля, однак відсутність доброї волі, недостатність наукових обґрунтувань, недієва правоохоронна система, байдужі засоби масової інформації, незріле громадянське суспільство не сприяють раціональному вико-

ристанню, відтворенню, збереженню та охороні ґрунтів – основи нашого існування.

Висновки

Формування й обґрунтування багатьох аспектів у ґрунтознавстві стосуються його зв'язків з соціальними науками. Викладено аргументи щодо виняткової важливості ґрунтових ресурсів у сучасному світі та значущості наукових досліджень з ґрунтознавства, які можуть стати важливим засобом розв'язання соціальних проблем. Показано, що ґрунтові ресурси, як основа сільськогосподарського розвитку, є тим довготерміновим капіталом, за допомогою якого існують і розвиваються різні нації. Для підтримання нормальних

умов життя населення та їх поліпшення необхідно ощадливо користуватися цим глобальним ресурсом.

Ставлення людей до ґрунтів визнано основоположним для сталого розвитку нації, до того ж тривалість життя цивілізації може залежати від ставлення людей до своїх ґрунтів. Для підтримання колективного благополуччя людей потрібна переорієнтація на довготермінову зацікавленість суспільства в охороні ґрунтів – це має стати пріоритетним завданням для нашої цивілізації. Сучасний стан ґрунтів може слугувати не лише характеристикою розвиненості суспільства, а й критерієм оцінювання діяльності влади та соціальної стабільності країни.

References [Література]

1. Pozniak S. P. (2017). *Actual problems of soil science and geography of soils*. Lviv, 272 p. [In Ukrainian]. [Позняк С. П. Актуальні проблеми ґрунтознавства і географії ґрунтів. Львів, 2017. 272 с.]
2. Medvedev V.V. (2017). *On some debatable and unresolved questions in investigation of soils*. Kharkiv, 188 p. [In Ukrainian]. [Медведєв В. В. Про деякі дискусійні і невирішені проблеми в дослідженнях ґрунтів. Харків, 2017. 188 с.]
3. Navrysh N. S. (2016). *Use reproduction and protection of soil in Ukraine: teoretical and legal aspects*. Odesa, 396 p. [In Ukrainian]. [Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти. Одеса, 2016. 396 с.]
4. Nagirna V. P., Rudenko L. H. (2016). Rural locality of Ukraine as a consequence of transformations in agrarian sphere of economy. *Ukrainian geographical journal*, 2, 39-47. [In Ukrainian]. [Нагірна В. П., Руденко Л. Г. Сільська місцевість України у контексті трансформаційних процесів у аграрній сфері // Укр. геогр. журн. № 2. 2016. С. 39-47.]
5. Medvedev V. V. (2017). *Chernozem as object of land reform. lessons of land in Ukraine. To 25 years of land reform*. Kharkiv, 92 p. [In Ukrainian]. [Медведєв В. В. Чорноземи як об'єкт земельної реформи. Уроки земельного реформування в Україні. До 25-річчя земельної реформи. Харків, 2017. 92 с.]
6. Dmytruk Yu. M. (2018). Soil biochemistry in the anropocene: necessity and possibility. *Agrochemistry and soil science*. Kharkiv, 87, 46-51. [In Ukrainian]. [Дмитрук Ю. М. Біогеохімія ґрунтового пориву в антропоцені: потреби та можливості // Агрохімія і ґрунтознавство. Харків, 2018. №87. С. 46-51.]
7. *Rational use of soil resources and soil fertility restoration: organizational, economic, ecological and legal aspect: collective monograph*. Edited S. A. Baliuk, A.V. Kucher. (2015). Kharkiv, 432 p. [In Ukrainian]. [Рациональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів / за ред. С.А. Балюка, А. В. Кучера. Харків, 2015. 432 с.]
8. Holubets M.A. (1997). *From biosphere to sociosphere*. Lviv, 254 p. [In Ukrainian]. [Голубець М.А. Від біосфери до соціосфери. Львів, 1997. 254 с.]
9. Montgomery D. R. (2017). *Dirt: the of civilization* / translated into Russian by prof. H. Mumynadzhanova. Ankara, 403 p. [Монтгомери Д. Р. Почва. Ерозія цивілізацій / пер. на рус. язык под общ. ред проф. Х. Муминджанова. Анкара, 2017. 403 с.]
10. Barloug N. (2001). Green revolution: past, present and future. *Ecology and life*. 4, 8. [In Russian]. [Барлоуг Н. Зеленая революция: вчера, сегодня, завтра // Экология и жизнь. № 4. 2001. С.8.]
11. Polupan M.I., Solovei V.B., Kycil V.I., Velychko V.A. (2005). *The determinant of the ecological end genetic status of soil fertility of Ukraine*. Kyiv, 304 p. [In Ukrainian]. [Полупан М. І., Соловей В. Б., Кисіль В. І., Величко В. А. Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів України. Київ, 2005. 304 с.]
12. *Strategy of balanced use, reproduction and management of Ukraine soil resources*. Baliuk S.A. , Medvedev V. V. (Ed.) (2012). Kyiv, 240 p. [In Ukrainian]. [Стратегія збалансованого використання, відтворення й управління ґрунтовими ресурсами України / за наук. ред. С. А. Балюка, В. В. Медведєва. Київ, 2012. 240 с.]

Стаття надійшла до редакції 12.04.2019